
ÓKOR

Az emberölés tényállásának alakulása a köztársaságkori Rómában

Judy E. Gaugham monográfiája hét fejezetben vizsgálja az emberölés tényállásának komplex problematikáját a köztársasági Rómában, illetve veszi górcső alá azt a nehezen megválaszolható kérdést, hogy általánosságban az emberölést (*homicidium*) mennyiben tekintették *crimennek*, vagyis hivatalból üldözendő közbűncselekménynek. Vizsgálódása elején hosszabban elidőz a terminológia kérdéskörénél, vagyis annál a pontnál, hogy a *caedere*, *interficere* és *necare* igék mennyiben adhatók vissza a gyilkosság (*murder*) kifejezéssel, hiszen mind a jogellenes, mind a jogos emberölés eseteiben e fordulatok jelennek meg.

Az első fejezet (*Killing and the King*) a királykor jogrendszerében vizsgálja az emberölés tényállásának helyét, és behatóan elemzi a *Leges regiae* azon helyét, amelyet a hagyomány Numa Pompiliushoz kapcsol, s amely szerint a jogrend már a legkorábbi időkben is különbséget tett a szándékos és a gondatlan emberölés között. Meg kell jegyeznünk, hogy – noha a szerző okfejtése kétségtől meggyőző – nem tekinthetünk el azon, máig megoldatlan kérdéskörtől, ami a *Leges regiae* datálására vonatkozik, vagyis hogy a Róma mondabeli királyainak nevéhez kapcsolt törvények valóban királyi törvényeknek minősítendők-e, vagy pedig csupán ősi, ám nem feltétlenül a köztársaság kora előtti időszakból származó jogi és szakrális normák gyűjteménye, amelyet kompilátoruk a királyok nevével kívánt legitimálni. A *Leges regiae*t a hagyomány szerint a királykor végén élt *pontifex*, Papirius jegyezte le, azonban e normák nem egységes *corpus*ban, hanem későbbi *auctor*oknál maradtak ránk latin és görög nyelven, így tehát datálásuk teljesen bizonytalan.¹

A második fejezet (*Power of Life and Death*) a családfői hatalomban (*patria potestas*) foglalt jogkört, nevezetesen a hatalom alatti családtagok élete és halála feletti uralmat (*ius vitae ac necis*) taglalja. A *pater familias potestasá-*

1. Vö. Földi A.–Hamza G.: *A római jog története és intézményei*. Budapest 2009. 80. A *Leges regiae* és a tizenkétfőlő törvény viszonyához átfogóan lásd Zlinszky J.: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest 1996.

nak lényeges elemét képező *ius vitae ac necis*re az antik forrásokban számos említést találunk.² A halálbüntetés kiszabását nagy valószínűséggel már igen korán kontroll, még hozzá jogi és jogon kívüli kontroll alá helyezték, ugyanis a *ius vitae ac necis* gyakorlásához a hatalom alatti családtag bűnének bizonyítottnak kellett lennie (*iusta causa*), ha az atya el akarta kerülni a gyilkosság vádját. Számos forrás meggyőző bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a *ius vitae ac necis* gyakorlásához *iudicium domesticum*, vagyis családi törvényszék összehívására volt szükség, amelynek eljárási rendje nagy valószínűség szerint az állami jogszolgáltatásból is ismert módon, a vád megjelölésével, a védekezés lehetőségének megadásával és a bűnösség kérdésére vonatkozó szavazással zajlott,³ hiszen a rómaiak a családban mintegy az állam kicsinyített mását látták, ahogy Seneca megjegyzi.⁴

A harmadik fejezetben (*Killing and the Law, 509-450 B.C.*) Gaugham a köztársasági kor első néhány évtizede fejlődési tendenciáinak szenteli figyelmét, nevezetesen azon folyamatnak, amelynek keretében a királyok elűzése után a *magistratus*oknak római polgárok feletti *imperium*át szűkítették, amelynek eredményeként utóbb megszületett azon, a római polgárok közjogi jogosultságai között számon tartott jog, hogy a rájuk kiszabott halálbüntetés esetén a népgyűléshez forduljanak kegyelemért (*provocatio ad populum*).⁵

A negyedik (*Murder was not a Crime, 449-81 B.C.*), ötödik (*Capital Jurisdiction, 449-81 B.C.*), hatodik (*License to Kill*) és hetedik (*Centralization of Power and Sullan Ambiguity*) fejezet egyfelől a Sulla előtti és a sullai törvényi rendelkezéseket elemzi, másfelől pedig a *senatus consultum ultimum* által a *consul*ok számára biztosított jogkört veszi górcső alá. Az alábbiakban e fejezetek, kiváltképp az utolsó, a sullai törvényalkotásra vonatkozó elemzés kapcsán a *parricidium* és a *homicidium*, vagyis a *stricto sensu* emberölési-gyilkossági tényállás szabályozástörténetére kívánunk valamivel bővebben kitérni.

2. Így például Cic. *dom.* 29. 77; *Pis* 40. 97; *fin* 1, 8; *rep* 2, 35; Val. Max. 5, 8, 2-5, 9, 1; 5, 10, 1; 6, 1, 6; Suet. *Tib.* 35; Liv. 1, 26; 2, 41; 8, 7; *epit.* 54; Plin. *nat.* 34, 4, 16; Auct. ad Her. 4, 16, 23; Sall. *Cat.* 39, 5; 52, 30; Sen. *clem.* 1, 11. 50; Quint. *decl.* 317; Dio Cass. 37, 36; Gell. 5, 19, 9.

3. Bővebben lásd Nótári T.: *De iure vitae necisque et exponendi*. Jogtudományi Közlöny 1998/11; *Remarques sur le ius vitae necisque et le ius exponendi*. Studia Iuris Caroliensia 2006.

4. Sen. *epist.* 47, 14.

5. Ehhez lásd Bleicken, J.: *Ursprung und Bedeutung der Provocation*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1959; Lintott, A.W.: *Provocatio. From the Struggle of the Orders to the Principate*. In: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der Forschung. I. 2. Herausgegeben von H. Temporini–W. Haase. Berlin–New York 1972.

Állítólag Romulusra megy vissza azon törvény, miszerint a rómaiak külön nem büntették a rokongyilkosságot, mert minden római polgár megölését apagyilkosságnak minősítették.⁶ Utóbb az emberölést három tényállásba sorolták: *homicidium*nak nevezték az emberölést általában, *sicarius*nak az útonálló rablógyilkost, és *veneficus*nak a méregkeverőt, illetve az alattomos gyilkost. E cselekmények üldözésére Sulla állított fel külön *quaestiót* a *lex Cornelia de sicariis et veneficis*-szel, mindaddig azonban a gyilkosok elleni nyomozás feladatát a *quaestores par(r)icidii* látták el.⁷ A népetimológia ugyan a *par(r)icidium*ot (gyakori a *parricidium* írásmód is) a *patricidium*ból, vagyis az *apagyilkosságból* vezette le, ezt azonban már *Theodor Mommsen* sem tartotta nyelvtörténetileg megalapozottnak.⁸ Mommsen szerint már Cicero korában is a téves népetimológia szolgált az eredetileg *szándékos emberölést* jelentő *par(r)icidium*nak *apa*-, illetve *rokongyilkossággént* történő használatához.⁹

A *quaestio de sicariis* és a *quaestio de veneficis* létrehozásának időpontja ismeretlen, a Kr. e. 130 előtt azonban már bizonyosan léteztek, mivel L. Cassius Longinus (*consul* 127-ben) ekkoriban bizonyíthatóan ellátta a *quaestio de sicariis* elnöki tisztét.¹⁰ Az általános nézet szerint Sulla e két törvényszéket összevonta (*quaestio de sicariis et veneficis*),¹¹ példának okáért azonban Lintott azt feltételezi, hogy ezek továbbra is elkülönítve működtek.¹² Mindazonáltal ez nem látszik valószínűnek, hiszen ebben az esetben a két tényállást Sulla is két külön törvényben szabályozta volna.¹³ Pomponius ugyan egy szöveghelyen utal a *par(r)icidium* kivizsgálására állítólagosan létrehozott sullai törvényszékre,¹⁴ a mérvadó szakirodalom azonban egyetért abban, hogy a *par(r)icidium* is a *quaestio de sicariis et veneficis* hatáskörébe tartozott, és Sulla nem állított fel önálló *quaestio de par(r)icidiót*,¹⁵ amint ezt éppen a *Pro Roscio Amerino* bizonyítja. Gruen feltételezi ugyan

6. Plut. *Rom.* 22. Egyéb – elsődlegesen szakrális és etikai – aspektusaihoz lásd Agamben, G.: *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford 1998. 54. skk.

7. Zlinszky J.: *Római büntetőjog*. Budapest 1991. 109; Cloud, J. D.: *The primary purpose of the lex Cornelia de sicariis*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1969. 258. skk.; Sáy P.: *A lex Cornelia de sicariis et veneficis*. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Iuridica et Politica 2001. 301. skk.

8. Mommsen, Th.: *Römisches Strafrecht*. Leipzig 1899. 938¹.

9. Mommsen 613.

10. Auct. ad Her. 4, 41.

11. Így például Santalucia, B.: *Diritto e processo penale nell' antica Roma*. Milano 1998². 146.

12. Lintott, A. W.: *The quaestiones de sicariis et veneficis and the Latin lex Bantina*. Hermes 1978. 127.

13. Sáy 303.

14. Paul. D. 1, 2, 2, 32.

15. Santalucia 148.

egy Sulla előtti, önálló *quaestio de par(r)icidio* létét,¹⁶ Cloud azonban meggyőzően cáfolja e hipotézist, és leszögezi, hogy a rokongyilkosság – annak eszközétől, illetve elkövetési módjától függően – a *quaestio de sicariis* vagy a *quaestio de veneficis* elé tartozott.¹⁷

A *lex Pompeia de par(r)icidiis* a *par(r)icidium*ot ismét szűkebb értelemben tárgyalta, vagyis a szülők, rokonok és hozzátartozók megölésére alkalmazta,¹⁸ miután az ősi római *par(r)icidium* megnevezés helyébe a *homicidium* került. Pompeius tehát a felmenő és lemenő rokonokon, testvéreken, szülők testvérein, ezek gyermekein, házastárson, jegyesen, házastárs és jegyes szülein, gyermek jegyesén és házastársán, mostohaszülöm, mostohagyermeken és felszabadító *patronus*on elkövetett gyilkosságot, illetve annak kísérletét sorolta e törvény alá. A szorosabb értelemben vett *par(r)icidium* előfordulása – forrásaink tanúsága szerint – Rómában nem volt túl gyakori, az első apagyilkost, L. Hostiust a második pun háború utáni időkből ismerjük név szerint. Az első – név szerint dokumentált – anyagyilkos, Publicius Malleolus ügyét a retorikai tankönyvek kellő részletességgel tárgyalták,¹⁹ s ezért ismerjük a *par(r)icidá*kra kirótt büntetést, a zsákolást (*poenae cullei*) kellő részletességgel.

Gaugham részletesen – több fejezetben is teret szentelve e kérdésnek – kitér az emberölés büntetésének szakrális vonatkozásaira, jó érzékkel kiemelve az ősi római jog szakrális elemeit, rámutatva a vallási és a jogi normarendszer egymásba fonódásának pontjaira. A *poena cullei* kezdetben feltehetően nem is annyira szankció, mint inkább a felsőbb hatalmakat kiengecsztelő engesztelőáldozat, *procuratio prodigii* lehetett.²⁰ A rómaiak a világ megszokott rendjét, nyugalmi állapotát *pax deorum*nak nevezték, amely az isteneknek az ember felé való békés viszonyulását jelentette, s ha ezen rend felborult, az mindig az istenek e nyugalmi állapotból való kilépésére volt visszavezethető.²¹ A kozmikus rend megbomlása, tehát minden rendkívüli, újszerű esemény *prodigium*nak számított.²² Ilyen, a kozmikus rendet, a *pax deorum*ot sértő jelenség volt a *par(r)icidium* is. (A *prodigium* szó etimológiája kétséges, Walde–Hofmann értelmezésében a *prodigium* a *prod-i*oból származik, amely szerint a *prodigium* előremondást, illetve előremutatást

16. Gruen, E. S.: *Roman Politics and the Criminal Courts 149-78 B.C.* Cambridge 1968. 261. sk.

17. Cloud, J. D.: *Parricidium: from the lex Numae to the lex Pompeia de parricidiis.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1971. 41. skk.

18. D. 48, 9, 1.

19. Cic. *inv.* 2, 149.

20. Mommsen 922. sk.

21. Köves-Zulauf, Th.: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe.* Budapest 1995. 61.

22. Zintzen, C.: *Prodigium.* Der Kleine Pauly, IV. München 1979. 1151.

jelent.²³ Ezen felfogás nem tűnik kielégítőnek, ugyanis a „*prodigium maga nem mond ki semmit*”, s éppen hogy értelmezésre szorul, ezért vették ehhez igénybe a *pontifexek*, a *Sibylla-könyvek* vagy a *haruspexek* segítségét.²⁴ He-lyesebbnek tűnik azon interpretáció, amely szerint a szó a *prod-agere* össze-tételből származik, így a *prodigium* nem más, mint hogy „a felszín mögött rejtőző természetfeletti erők ezt a burkot áttörve előrejönnek, nyilvánvalóvá lesznek”.²⁵ A *prodigium* megjelenésekor, legyen az akár magánjellegű, akár állami, miután jelentését kiderítették, vagyis értelmezték, *procuratiót* kellett végrehajtani, amelynek módjára szintén az értelmezők tettek javaslatot, ha ugyanazon *prodigium* gyakrabban megismétlődött, a *pontifexek* mindig ugyanazon engesztelést rendelték el.)

A *par(r)icida* büntetése, vagyis a *procuratió*nak számító zsákolás/ zsákba varrás – amely a császárkorban is gyakorlatban maradt – a követ-kezőképpen zajlott. Az ítélet kimondása után az elítélt arcát farkasbőrrel borították, lábára pedig fatalpat kötöttek, hogy ne szennyezhesse be sem lehelete a levegőt, sem lépése a földet. Ezt követően véresre korbácsol-ták,²⁶ majd egy marhabőrből készült zsákba varrták bele egy majommal, egy kakassal, egy kutyával és egy viperával együtt. E zsákot az elítélttel és az állatokkal együtt a tengerbe hajították,²⁷ s így a minden természeti törvényt megszegő személy közvetlenül egyetlen természeti elemmel, sem a vízzel, sem a napfénnel, sem a földdel, sem a levegővel nem érint-kezhett, s azokat nem gyalázhatta meg. Az egyes állatokról a császárkori szerzők szintén gyakorta tesznek említést,²⁸ kiváltképp, mivel Claudius császár a minősített halálbüntetések végrehajtásának látványában kivéte-les örömét lelte.²⁹ Hogy vajon miért éppen ezen állatok kerültek az elítélt mellé a zsákba, teljes bizonyossággal nem dönthető el, hiszen – éppen a szankció szimbólummá válása révén – számos esetben maguk az antik szerzők is találgatásokra voltak utalva. A kutya mint az őrző és figyelmez-tető feladatok ellátója – illetve ezek esetleges elmulasztója –, a majom mint az ember torzképe, a kígyó mint a vadonban élő alattomos ellenség,

23. Walde, A.–Hofmann, J. B.: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg 1954. 368

24. Zintzen 1153.

25. Köves-Zulauf 62.

26. A megkorbácsolás általában a halálos ítélet részét képezte, gyakorta maga is halálos kime-netelű szankcióként került alkalmazásra. Vö. Liv. 1, 26, 11.

27. D. 48, 9. 9 pr. *Poenā par(r)icidii more maiorum haec instituta est, ut par(r)icida virgis sanguineis verberatus deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia: deinde in mare profundum culleus iactatur. Hoc ita, si mare proximum sit: alioquin bestiis obicitur secundum divi Hadriani constitutionem.*

28. Sen. *contr.* 5, 4; Sen. *clem.* 1, 15; Iuv. 8, 214; 13, 155.

29. Suet. *Claud.* 34.

a kakas pedig mint az éj istennőjének, Hecatének az állata játszhattak szerepet a ceremóniában.³⁰

Gaugham monográfiája jó arányérzékkel járja körül az emberölés büntetőjogi tényállásának fejlődéstörténetét a köztársaságkori Rómában, és kellő kritikai érzékkel – ugyanakkor a hiperkritika álláspontját elutasítva, vagyis a forrásokkal szemben is érvényesítve az ártatlanság vélelmét – elemzi az *auctorok* szöveghelyeit, amelyek számos esetben (tekintve, hogy munkájának nem csekély része a királykor és a korai köztársaság időszakával foglalkozik) több évszázaddal korábbi eseményekre, jogfejlődési tendenciákra vonatkozóan adnak támpontokat.

Judy E. Gaugham: *Murder Was Not a Crime: Homicide and Power in the Roman Republic* (A gyilkosság nem volt bűncselekmény: emberölés és hatalom a római köztársaságban). Austin, University of Texas Press, 2010. xviii + 194 pp.

Nótári Tamás

30. Plin. *nat. hist.* 29, 57; Ov. *fast.* 1, 455; Iuv. 13, 233; Cic. *nat.* 1, 97; Plaut. *Merc.* 761.